
М.Виговський**НАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МИКОЛИ СКРИПНИКА (історіографічний дискурс)**

На початку 1920-х рр., коли партія боротьбистів склала ідеологічну зброю, а її лідери активно поповнили лави держслужбовців, М.Скрипник, будучи одним з найстаріших більшовиків в Україні, змінив декілька урядових посад – наркома робітничо-селянської інспекції, тимчасово виконуючого обов'язки голови Раднаркому, народного комісара юстиції та генерального прокурора УСРР. Ідейна відданість більшовизму і політичні функції комісара силових структур, особливо протягом 1920 – 1923 років, які вирізнялися голодом та збройним повстанським рухом селян проти політики радянської влади, унеможливили появу виразних національно-державних пріоритетів наркома Скрипника. Він займав принципову позицію стосовно „самоліквідації” боротьбистів, яку КП(б)У, на його переконання, „завоювала”, вдавшись до „карально-державного аршина”, але вимагав від партії персонального судового розгляду справ лідерів УКП (боротьбистів).¹ Українська національна ідея, яка частково була реалізована за існування УНР, виявилася для Скрипника неприйнятною, хоча він всіляко підтримував розвиток української мови та саму українізацію. Дослідник біографії Скрипника історик В.Ф. Солдатенко зазначає, що Микола Олексійович був творцем і проповідником „революційної” та „соціалістичної законності”,² але викликає сумнів теза цього відомого ученого про Скрипника демократа, особливо на тлі жорстокого придушення повстанського руху, депортації наукової інтелігенції, ліквідації ознак багатопартійної системи. Дослідник оминає позицію Скрипника, яка виявилася неоднозначною, під час творення союзної держави. Представник вищої ланки республіканської номенклатури виступав проти „великодержавницьких тенденцій”,³ захищаючи внутрішній суверенітет УСРР, що, на думку професора С.В. Кульчицького, дуже розсердило Сталіна.⁴ Принцип самовизначення націй, продекларований союзною конституцією, політично спонукав номенклатурного службовця високого рангу, яким був Скрипник, захищати власні функції посадовця і водночас формальний суверенітет УСРР. У січні 1924 р., виступаючи на VIII Всеукраїнському з'їзді рад, Скрипник пишався з того факту, що саме ВУЦВК був ініціатором заснування СРСР.⁵ Принциповість республіканського наркома

обмежилася констатацією відсутності в Конституції СРСР положення про надання права самодіяльності республіці в галузі господарської політики і „самостійності розвитку національно-культурного будівництва”,⁶ але не вимагав його повернення до основного закону радянської держави. У травні 1925 р. нарком юстиції, виголошуючи промову на IX Всеукраїнському з’їзді рад стосовно прийняття Молдавії до складу УСРР, визнав право України про вільний вихід з СРСР „декларацією перед всесвітом”, тому що „не вихід” потрібен був, а „зміцнення, закріплення необхідні нашому союзу”.⁷ Простежується еволюція у поглядах Скрипника стосовно формування союзної держави та національних пріоритетів УСРР. Вони виявилися досить активно в галузі культури та освіти, хоча не можна переоцінювати значення українізації та самої ролі у цьому Скрипника, позаяк він поступався Г.Ф. Гриньку і згодом О.Я. Шумському, навіть естонцю Я.П. Ряппо, які були мотором культурно-освітнього розвитку України. Скрипник, будучи генеральним прокурором і наркомом юстиції, формально обстоював за Україною право самовизначення, але недовго. Він міг говорити про русифікаторську роль армії,⁸ про значення закону про рівноправність мов, яка віддзеркалювала безправний статус самої УСРР.

У 1923 р. Скрипник опублікував „Історію пролетарської революції на Україні”, яка висвітлювала становлення українських політичних партій, а з другого боку ідейні пріоритети старого більшовика.⁹ Він визнав розвиток „українського національного руху” до 1917 р., а далі критика УЦР, „націонал-шовініста” Грушевського, „пацифістських ілюзій” есера Шумського, якого не розстріляли керівники Центральної ради, „тому що не встигли”, оцінка УНР як диктатури контрреволюції.¹⁰ Нарком правопорядку був абсолютно переконаний, що питання влади вирішується „не більшістю в парламенті, а збройною силою”, відтак не марив демократичними ілюзіями.

Упродовж десяти років, тобто від авторитетного наркомюста до самодіяльного наркома освіти, політична діяльність Скрипника знала періоди піднесення в ієрархії партійно-радянської номенклатури і спаду, визнання його заслуг і послідовного нищення. Напередодні публічного суду над ним, ніби відчуваючи знеславлення, його перші біографи М.А. Рубач та Г. Овчаров видали документально-публіцистичні розвідки про „крицевого більшовика-ленінця”,¹¹ хоча сам Скрипник ще у травні 1928 р. опублікував автобіографію, яку написав у далекому 1912 р. для

„партійної перевірки”.¹² Дивно, але в коментарі до біографії Скрипника було зазначено, що його висунули на посаду наркома освіти у 1926 р.¹³ Поява автобіографії була зумовлена датою річного перебування на посаді наркома та можливо висунання своєї кандидатури в академіки, про що писав у щоденнику С.О. Єфремов у квітні 1928 р.¹⁴ Історики не звертають увагу на ту обставину, що саме Скрипник доклав неабияких зусиль до усунення Шумського, відтак випадає з лав „націонал-ухильників” другої половини 1920-х рр.

Саме 1927 – 1933 рр., тобто п’ятирічка Скрипника в Наркомосі, виявилися непростими і доленосними для наркома і культурно-освітнього життя в УСРР. В історичній літературі, яка виходила у наступні роки, оцінка постаті Скрипника віддзеркалювала авторські політичні уподобання, їхні переконання і світоглядні принципи. Радянська історична наука висвітлювала особистість Скрипника, посилаючись на джерела 1930-х рр., у яких опального наркома визнали ідеологом буржуазного націоналізму. Зарубіжні дослідники, особливо англомовні, копіювали схеми та ідеологеми в українських істориків, які витворили трагічний образ великомученика і „націонал-комуніста”. На таких концептуальних засадах написані ґрунтовні праці Д. Мейса з історії націонал-комунізму,¹⁵ Д. Армстронга про український націоналізм.¹⁶ У монографії Д. Мейса та М. Панчука, яку вони опублікували у 1997 р.,¹⁷ постать Скрипника в одному ряду з Шумським, М. Волобуєвим, М. Хвильовим та іншими.¹⁸ Вони наголошують, що між Скрипником та Кагановичем виник „сильний політичний альянс”,¹⁹ що схиляє до роздумів про невідповідність дискусії з приводу статті М. Волобуєва. Так, на думку Г.В. Касьянова згадана дискусія була інспірована політичною верхівкою країни.²⁰ Слідом за ним Д. Мейс та М. Панчук також визнають особисту участь Скрипника у зміщенні Шумського з посади наркома освіти, але зазначають, що саме через „демонстрацію лояльності до Сталіна і Кагановича Скрипник хотів отримати можливість продовжувати українізацію, утвердити свої особисті позиції у справі національної політики”.²¹ В. Солдатенко пише про звичайну зміну Шумського на Скрипника,²² хоча це зовсім не так. Всі визначають той факт, що Скрипник сприяв розвитку національної української культури, хоч її активізація духовного життя сталася дещо раніше від призначення його наркомом, а так званий ренесанс зобов’язаний яскравим особистостям в літературі та інших галузях культури. Вагомий

внесок Скрипника до справи „стимулювання розвитку національної культури” стався лише тому, вважає С.В. Кульчицький, що він мав підтримку генсека ЦК КП(б)У Кагановича.²³ Нам видається, що заслуги Скрипника на „культурному фронті”, особливо протягом 1927 – 1930 рр., переоцінено. Політичний тандем Скрипника і Кагановича виявився не випадковим, бо реформаційний курс Гринька в галузі народної освіти цілком підтримав Шумський, поглибивши його усвідомлення необхідності українізації партійної організації республіки та системи управління народним господарством, відтак їх сепаратистські тенденції викликали занепокоєння центру. Наркома Шумського звільнили з ярликом „націонал-ухильника”, а для унеможливлення самостійницьких теорій в галузі економічного життя сфабрикували доволі гостру за тематикою дискусію навколо статті рядового співробітника УНДІПу М.С. Волобуєва. Керівна роль та безпосередня участь у цьому фарсі цілком достовірна, тому що він разом з А. Річицьким, Є. Гірчаком та іншими членами редколегії журналу „Більшовик України” помістив критичну статтю, формуючи так звану „волобуєвщину”. Судячи з нотаток щоденника С. Єфремова, нарком освіти Скрипник привніс тоталітарний стиль управління Всеукраїнською академією наук, претендуючи навіть на звання академіка. Можна критично сприймати позицію Єфремова, але залишились документи партійних органів, які свідчать про руйнівну роль наркома освіти. Доповідаючи на засіданні політбюро ЦК КП(б)У 13 грудня 1927 р. про становище у ВУАН, Скрипник визнав неприпустимим створення „єдиного фронту між Грушевським, Єфремовим і Кримським”,²⁴ хоч між ними і без прагнень наркома не існувало єдності, а жаль.

Об’єктивним підходом до вивчення політичної діяльності Скрипника вирізняється монографія Івана Кошепівця, яку цей відомий „скрипникознавець” опублікував у Мюнхені ще у 1972 р.²⁵ Він свідомо відмовився від „повністю негативного до так само цілком позитивного” висвітлення політичної біографії Скрипника,²⁶ проте не уник певної ідеалізації та впливу самої історичної особистості колишнього наркома. У книзі Кошепівця Скрипник є „жертвою великої омани”, тобто відчайдушною спроби – „сполучити будову комунізму з національною справедливістю”.²⁷ Суперечливою є теза про обстоювання Скрипником права власності на землю за союзною республікою як пріоритетного у його „концепції національного питання”, тому що центр не претендував на територіальну цілісність УСРР, позаяк вона була невід’ємною

складовою СРСР, а сам інститут приватної власності скасувала союзна конституція, до ухвалення якої він долучився особисто. Кошепівець пише про боротьбу Скрипника з націонал-комунізмом в особі Хвильового та Шумського, виокремлюючи власний шлях Скрипника від усвідомлення цієї ідеї до її самореалізації. Згаданий автор констатує факт наявності „українського ренесансу двадцятих років”, підкреслюючи, що Скрипник „був типово ренесансовою людиною”.²⁸ Культура, наука та освіта в Україні розвивалися на підвалинах соцреалізму, а так званий духовний ренесанс в умовах системного нищення УАПЦ та переслідування релігії був звичайною радянізацією. Саме її ідеологом і реалізатором в усіх ділянках суспільного життя виявився Скрипник, обіймаючи ключові посади в уряді.

Усунення з посади наркома освіти Шумського, яке відбулося не без участі та особистого зацікавлення Скрипника, стало справжнім випробуванням для новоявленого лідера Наркомосу УСРР, тому що його діяльність випала на період сталінської доктрини соціалістичної реконструкції народного господарства. Дослідник біографії Скрипника історик В.Ф. Солдатенко вважає, що нарком освіти ідейно і практично залежав від Сталіна.²⁹ Можна погодитись з ним стосовно широти думок наркома, котрий висловлювався з тих чи інших питань культурно-освітнього життя в Україні. Нарком відверто говорив про низький рівень знань учнів та випускників шкіл, про їх інтелектуальну неготовність бути студентами вищих навчальних закладів, хоча „зараз наші завдання не в тім”, а в тому, щоб „перевести загальне навчання й ліквідацію неписьменності”.³⁰ Тут йому бракувало прозорливості і „ренесансності”, тому що ідея загального навчання виявилася непідйомною для держави, яка відволікла кошти та концентрацію уваги на розвитку вищої освіти, університетська форма і зміст якої була збережена в РСФРР. У грудні 1927 р. журнал „Радянська освіта” опублікував дещо месіанську за назвою статтю Скрипника „Десять заповідей культурного будівництва”, яка виявилася його програмою в якості урядовця. Йшлося про п'ятирічний план культурного будівництва, про „піднесення всебічного розвитку української культури й українізації всього нашого культурного життя з забезпеченням культурних і національних потреб усіх національних меншостей України”.³¹ Він залишається відданим ідеї українізації, але дбає і про коренізацію національних меншостей. У 1927 р., виступаючи на X з'їзді КП(б)У, Скрипник заявив, що керівництво республіки порушує питання „перед ВКП про

державне об'єднання в рамках УСРР українського народу, що живе поза межами України".³² Позиція достатньо радикальна, яка суттєво відрізнялася від принципів українізації партії, що їх обстоював Шумський. Ідея державного об'єднання українців суперечила інтернаціоналістським тенденціям та організаційним підвалинам унітарної держави, а з іншого боку свідчила про національні пріоритети українського більшовика. Її не можна ототожнювати з так званим націонал-комунізмом, позаяк Скрипник не займався розбудовою комуністичного оазису українського зразка, а діяв виключно в межах конституції, яка зафіксувала право націй на самовизначення. Можна припуститись думки, що саме протягом 1922 – 1927 рр. Скрипник вважав його одним з ключових, час від часу звертаючи увагу. Заява про державне об'єднання була своєрідним нагадуванням про формальні конституційні права України та її уряду, відтак і республіканської номенклатури.

Наприкінці 1920-х рр., коли ВКП(б) розпочала соціалістичну реконструкцію економічного і духовного життя суспільства, у поглядах Скрипника відбувся очевидний злам. Він визнає необхідність єдиної системи освіти в СРСР, тобто здав позиції і надбання попередників, тому що в УСРР функціонувала самодіяльна система освіти. Нарком освіти офіційно заявив, що вона не мала „ні на гран національного характеру”.³³ У зв'язку з цим малопереконливою є точка зору В.Г. Шарпатога стосовно того, що Скрипник захищав у 1928 – 1933 рр. національні інтереси України. Сумнівною є теза про сам факт наявності „національних інтересів” українського уряду, переважна більшість ключових наркоматів якого була тоді залежною від союзних, крім Наркомосу. Визнання Скрипником доцільності формування єдиної для союзної держави системи освіти фактично започаткувало ліквідацію самодіяльності цього важливого наркомату. Можна погодитись з тим, що Скрипник переймався проблемами розвитку національної української культури, але його теоретичні погляди, на моє переконання, не склали „концепцію національно-культурного відродження республіки”.³⁴ У дисертаційних дослідженнях Ю.І. Чирви,³⁵ В.Л. Борисова³⁶ також підкреслюється роль Скрипника у становленні національної школи. Дослідники констатують факт, але не завжди аргументовано його доводять. Якщо взяти за показник „національної школи” мову викладання, то безумовно згадані автори мають рацію. Слушним є висновок Г.Г. Єфіменка про те, що однієї мови виявилось замало для

утвердження справді національної школи.³⁷ У промовах і статтях Скрипника початку 1930-х рр. зустрічаються терміни „український національний культурний процес” і „національні інтереси українського народу”, які свідчать про його теоретичні уподобання, але їх змістовне наповнення віддзеркалювало генеральну лінію партії на соціалістичну реконструкцію. Не визнавши системи освіти в Україні національною і виголосивши курс на формування єдиної загальносоюзної, Скрипник унеможливив повноцінне функціонування справді національної школи. Вона існувала за формальними ознаками – мовою викладання, а за принципами розбудови і завданнями була радянською. Нарком ототожнював процеси „національного розвитку” і „соціалістичного будівництва”, висловлював занепокоєння з приводу великодержавного шовінізму, хоча знав, що цей тандем теорії і практики означав форсовану інтернаціоналізацію, виразником якої стала уніфікація системи освіти. „Не може бути протиставлення національної політики, - наголошував він у 1930 р., - політиці соціалістичної перебудови. Нашою соціалістичною перебудовою ми здійснюємо нашу національну політику”.³⁸ Він теоретично обґрунтував положення про культуру національну формою і соціалістичну змістом, хоча насправді вона формально була національною, якщо вилучити з неї мовний аспект. У Скрипника зустрічалися суперечливі оцінки національної сутності культури. Він не визнавав поняття „інтернаціональна культура”, а також заперечував „розчинення” національної культури в „інтернаціональних фарбах”, тобто фактично протистояв інтернаціоналізації і русифікації духовного життя в Україні, тому надавав особливої уваги розвитку мови. Культуру вважав „національною формою і мовою”,³⁹ але цурався „етнографізму”, відтак її народності і самобутності.

Скрипник не мав концепції національно-культурного розвитку українського суспільства, але за посадою наркома освіти та завідуючого кафедри національного питання Українського інституту марксизму-ленінізму займався теоретичними і практичними проблемами. Сам нарком не вважав себе теоретиком національного питання, визнавши ним Сталіна,⁴⁰ але у промовах на з'їздах партії та публікаціях надто часто зосереджував увагу на цій політичній проблемі, формуючи собі імідж ідеолога українського націоналізму. Він засуджував Хвильового і Є. Маланюка, твори яких вважав програмою „розгорненого націоналізму”,⁴¹ але одночасно виокремлює проблему „теорії подвійної українсько-російської

бухгалтерії в національному питанні”,⁴² тобто засудження націоналізму українського і російського, а не лише одного з них.

Підсумовуючи історіографічний аналіз літератури про політичну діяльність М.О. Скрипника, необхідно зазначити наявність елементів його ідеалізації, виокремлення ролі і місця в національно-культурному розвитку, особливо в українізації. Так, національні пріоритети Скрипника-політика мали місце, але говорити про скрипніківську концепцію національно-культурного відродження України не можна, позаяк її не було у наркома освіти. Він сприяв розвитку мови, літератури, науки, але на теоретико-ідеологічних принципах більшовизму. Його тлумачення суті національної культури суперечило її справжнім функціональним ознакам, а принципи та форми розвитку свідчили про радянізацію духовного життя в Україні, про уніфікацію. Твердження про національне відродження української культури, яке особливо характерне для зарубіжної україніки, не витримує критики, тому що в УСРР відбувалася руйнація традиційної української культури і духовності. Не Скрипник витворив концепцію національно-культурного процесу, а більшовицька національна політика, її принципи, мета і завдання формували теоретичні погляди Скрипника. Він писав про національні проблеми, підкреслював специфіку України, відтак об’єктивно став ідеологом українського національного питання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. З матеріалів „Окремої папки” // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1994. – № 1. – С. 27-37; Національні моменти в партійнім і радянським будівництві (Доповідь т. Сталіна і промови т. Раковського, Скрипника і Гринька на XII з’їзді Р.К.П.). З резолюцією з’їзду по національному питанню. – Х., 1923. – С. 40-41.
2. Солдатенко В.М. Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника. – К., 2002. – С. 90, 94, 99.
3. Кульчицький Станіслав Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 - 1928). – К., 1996. – С. 283.
4. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки. – К., 1991. – С. 73.
5. 8-й Всеукраїнський з’їзд рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, 17 – 20 січня 1924 року. – Харків, 1924. – С. 131-139.
6. Там само. – С. 133.
7. IX-й Всеукраїнський з’їзд рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, 3-10 травня 1925 року: Стенограф. звіт. – Харків, 1925. – С. 382.

8. Національні моменти в партійнім... – С. 38.
9. Скрипник М.О. Історія пролетарської революції на Україні. Короткий нарис. – Х.: Червоний шлях, 1923. – 84 с.
10. Там само. – С. 36.
11. Шляхом заслань до боротьби: Документи до життєпису М. Скрипника / Склав М. Рубач. – Х.: Пролетар, 1932. – 191 с.; Овчаров Г. Микола Скрипник і радянська література. – Х., 1933. – 102 с.
12. Микола Олексійович Скрипник (Автобіографія) // Радянська освіта. – 1928. - № 5. – С. 1-10.
13. Там само. – С. 10.
14. Єфремов Сергій Щоденники, 1923 – 1929. – К., 1997. – С. 608-609.
15. Массе І. National communism // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London, 1993. – Vol. III; Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918 – 1933. – Cambridge, MA, 1983. – 384 p.
16. John A. Armstrong Ukrainian Nationalism Thirol Edition; UL. Englewool, Colorado, 1990. – 271 p.
17. Мейс Д., Панчук М. Український національний комунізм. Трагічні історії: Монографія. – К.: ІНВІП, 1997. – 82 с.
18. Там само. – С. 78.
19. Там само. – С. 61.
20. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Зазнач. праця. – С. 208.
21. Мейс Д., Панчук М. Зазнач. праця. – С. 67.
22. Солдатенко В.Ф. Зазнач. праця. – С. 195.
23. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921 - 1939). Том II. – К., 1999. – С. 108.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 123. – Арк. 191.
25. Кошелівець Іван Микола Скрипник. – Мюнхен: Вид-во „Сучасність”, 1972. – 342 с.
26. Там само. – С. 9.
27. Там само. – С. 257.
28. Там само. – С. 227.
29. Солдатенко В.Ф. Зазнач. праця. – С. 197.
30. Скрипник М. Народня освіта за 10 років // Радянська освіта. – 1927. - № 12. – С. 2-8.
31. Скрипник М. Десять заповідей культурного будівництва // Радянська освіта. – 1927. - № 12. – С. 2.
32. Скрипник М.О. Завдання культурного будівництва на Україні (Доповідь на X з'їзді КП(б)У) // Радянська освіта. – 1928. - № 1. – С. 1-11.
33. Скрипник М. За єдину систему народної освіти // Радянська освіта. – 1930. - № 5-6. – С. 1.
34. Шарпаций В.Г. Діяльність М.О. Скрипника на чолі Наркомату освіти Радянської України (1927 – 1933 рр.): Автореферат дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 1994. - С. 3, 10.

-
35. Чирва Ю.І. Розвиток народної освіти України (1917 – 1932 рр.): Історіографія проблеми: Автореферат дис... канд. істор. наук. – Дніпропетровськ, 1995. – 17 с.
 36. Борисов В.Л. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920 – 1933 рр.: Автореферат дис... канд. істор. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 5.
 37. Єфіменко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо Радянської України (1932 - 1938). – К., 2001. – С. 145.
 38. Скрипник М. Реконструкція українського національного культурного процесу // Радянська освіта. – 1930. - № 2. – С. 2-3.
 39. Скрипник Микола Статті й промови. – Х., 1931. – Т. 2. – С. 347-373.
 40. Скрипник М. Сталін як теоретик національного питання // Комуніст. – 1930. – 15 лютого.
 41. Скрипник М. Перезнаки творчого терену: Реконструктивні лінії в літературі, музиці, образотворчому мистецтві. – Х., 1930. – С. 39.
 42. Там само.